

† BJARNI EINARSSON

GLÍMAN VIÐ LOKAVÍSU HÖFUÐLAUSNAR

Det viktigaste for ein vitskapsmann
er å egge andre opp til å tenke.
Halvdan Koht

LOKAVÍSA Höfuðlausnar hefur lengi þótt torskilin og hlotið fyrir óþokka útgefenda. Finnur Jónsson hefur sett hana í skammarkrök í útgáfu sinni í B-texta í *Skjaldedigtningun*; prentar hana á milli hornklofa með eftirfarandi athugasemd neðanmáls: „Uforstælig og uden tvívl en yngre tildigtning“ (33). Í báðum Eglu-útgáfum sínum hefur hann fellt vísuna niður, og svo hafa þeir gert sem hafa prentað söguna eftir honum. Í ritgerð sinni um kvæðið, Höfuðlausnarhjal, tekur Jón Helgason svo til orða um vísuna: „... hana skilur enginn maður, né heldur samband hennar við kvæðið, og hefur hún því átt litlum vinsældum að fagna“ (*Einarsbók*, 1969, bls. 167). Síðar í sömu ritgerð segir Jón „dálítið óviðkunnanlegt að sleppa vísu sem báðar heimildir hafa“.

Í Höfuðlausnartexta Björns Jónssonar á Skarðsá (AM 552 r 4to) er vísan á sínum stað, en túlkun hennar vandræðaleg í einstökum atriðum. Vísuna alla kallar hann „nokkurskonar óskunarályktan“, og virðist þar fara nær sanni um eðli hennar.

Þótt Sigurður Nordal hafni vísunni sem lokavísu Höfuðlausnar í útgáfu Egils sögu í *Íslenzkum fornritum II*, tekur hann vísuna upp neðanmáls og getur um skýringartilraunir:

Njóti bauga
sem Bragi auga
vagna vára
eða Vili tára.

Sigurður kemst svo að orði:

... mest veltur á, hvernig *vagna vára* er skýrt, en þar ber skýröndum mjög á milli: s.s. *vagns Várar* (fleirtala í stað eintölu): Freyju; *tár* hennar: gull, sem Vili nýtur (Kock).

Sigurður getur þess enn fremur að Hans Kuhn hafi sent sér (í bréfi) þá tilgátu að *vagna vára* sé eignarfall af „*vagna vári* s.s. *vagna rúni* (Sonat., 22. v.): Óðinn; Bragi naut auga Óðins, þess er hann setti að veði við drykk af Mímisbrunni“ (*ÍF* II:193).

Notkun fleirtölu í eintölumerkingu er vel þekkt í fornum kveðskap eins og Sigurður Nordal vekur athygli á í skýringu 22. v. Arinbjarnarkviðu. Skýringar Kocks og Kuhns á *vagna vára* virðast hvortveggja geta staðist. En hvor um sig útilokar hina, og hvorugum tekst að skýra vísuna alla.

Ernst A. Kock hefur í útgáfu sinni í *Den norsk-isländska skaldediktningen* látið prenta lokavísu Höfuðlausnar neðanmáls með fyrirsögninni *Tillsats* (með kommu á eftir *auga*), og með tilvísun til skýringa sinna í § 1031 (*Notationes Norrænæ*). Þar fylgir sænsk þýðing, og sýnir Kock skáldlegt hugarflug sitt í fyrra hlutanum:

Han njute skatter
som sånggud ögat,
som Vile vagnens
gudinnas gråt!

Og í prósa: „... sásom sångarguden njöt sitt ögas jus, och liksom viljans, åstundans, välviljans guddom njöt sitt guld“.

apo koinou

Maður er nefndur Russell G. Poole, málfræðingur og háskólakennari suður á Nýja-Sjálandi. Hann birti fyrir fáum árum ritgerð um Höfuðlausn.¹ Þar er margt skynsamlega rýnt, en mesta athygli mun vekja ráðning hans á gátu loka-vísunnar. Hann skýrir fyrra helming vísunnar á sama hátt og Kuhn, en hinn síðara sem Kock.

Þetta er því aðeins unnt að *vagna vára* gegni tvöföldu hlutverki í einu, og með sinni merkingu í hvoru tilfalli. — Um þetta kemst Russell Poole svo að orði: „The *apo koinou* requires that we understand both “vagna” and “vára” in two different senses simultaneously“ (95). Niðurstaðan verður þá: (Eiríkr konungr) njóti bauga (auðæfa) sem Bragi auga vagna vára (Óðins, sem veðsetti

¹ Variants and Variability in the Text of Egill's Höfuðlausn. *Twenty Seventh Annual Conference on Editorial Problems. The Politics of Editing Medieval Texts*, bls. 65–105. Ritsjtj. Roberta Frank. New York, 1993.

augað fyrir vísindi úr Mímisbrunni) eða Vili tára vagna vára (þ.e. vagns Várar, Freyju, þ.e. gulls).

Skáldskaparbragðið *apo koinou* nefnir Roberta Frank í bók sinni um dróttkvæði.² Hún tekur þar upp vísu sem er talin vera úr Erfídrápu Sighvats um Ólaf konung:

Björn frá k auk af ærnu
endr stóllurum kenndu
hug, hvé halda dugði
(hann sótti framm) dróttin;
fell í her með hollum
hann verðungar mǫnnum
(leyfðr's) at hilmis hǫfði
hróðrauðigs (sá dauði).

Um lýsingarorðið *hróðrauðigs* segir hún síðan að það sé tvírætt í þeim skilningi að það geti vísað jafnt til konungs sem Bjarnar. Þetta kallar hún dæmi um *apo koinou*:

The device (known as *apo koinou* 'in common' because one word functions simultaneously in two constructions) seems more frequent in Old English poetry where it sometimes serves, as in Sighvatr's stanza, to finish off a verse paragraph with a climactic flourish.

Ekki er þessa bragðs getið í handritum Snorra Eddu; skyldi það hafa þótt sjálfsagður hlutur? Hvað um 31. vísu í Egil sögu?

Bǫrðumk vér, né virðak,
vígleiptr sonar, heiptir
Blóðøxar, rauðk blóði
bǫðmilds ok Gunnhildar;
þar fellu nú þollar
þrettán lagar mána,
stendr af styrjar skyndi
starf, á einum karfa.

² Sjá, Old Norse Court Poetry. The *Dróttkvætt* Stanza. *Islandica* XLII. Bls. 129–131 (og 85). Ithaca, 1978.

Hér mætti e.t.v. taka saman á þessa leið: Börðumk vér, — né virðak heiptir Blóðøxar, — rauðk vígleiptr blóði sonar böðmilds (Blóðøxar) ok Gunnhildar ...

Russell Poole bendir enn fremur á svip með lokavísu Höfuðlausnar annars vegar og lokavísu Háttatals hins vegar:

Njóti aldrs
ok auðsala
konungr ok jarl.
Þat er kvæðislok.
Falli fyrr
fold í ægi
steini studd
en stillis lof! (*Skjd.* A II:77).

Russell Poole vekur og athygli á 4. ljóðlínu: Þat er kvæðislok. — Er auðsætt að efni hennar styður þá skoðun að lokavísa Höfuðlausnar sé einmitt hugsuð sem kvæðislok og hafi tilheyrt kvæðinu frá upphafi.

l'envoy

Þar er enn til að taka hjá Russell Poole, að hann nefnir þrjú dæmi um lokavísu þar sem höfðingi er ávarpaður með óskhættinum *njóti*. Þar er um að ræða, auk Höfuðlausnar og Háttatals, Stjörnu-Odda draum:

Mun Dagfinnr
dýrra mála
við lofsorð
lúka kvæði:
Njóti vel
vegs ok landa
gramr gofugr
gauzkrar þjóðar (*Skjd.* A II:208).

Hér má telja með lokavísu Noregskonungatals sem var ort til dýrðar Jóni Loftssyni í Odda (d. 1197; ort eftir 1184):

Nú bið ek Krist
 at konungs spjalli
 hafi þat allt
 er æskir sér,
 giftudrjúgr,
 af guði sjálfum
 allan aldr
 ok unaðs njóti (*Skjd.* A I:589).

Nú hafa verið taldar fram fjórar lokavísur þar sem höfðingi er hylltur og óskað góðs með óskhættinum *njóti*; með öðrum orðum er hér um að ræða „nökkurskonar óskunarályktan“, eins og Björn á Skarðsá skildi lokavísu Höfuðlausnar.

Svo vill til að lokavísur í þessum anda voru í tísku í frönskum skáldskap frá því á 12. öld og síðar og nefndist slík vísa *la tornada* á máli trobadora, *langue d'oc*, en *l'envoy* (eða *l'envoi*) í ljóðum þeirra sem mæltir vóru á *langue d'oïl*. Tvær stuttar lokavísur gátu fylgt einu kvæði, og sömuleiðis aðeins vísuhelmingur. Svo er að sjá sem sumir eftirritarar hafi virt lokavísur lítils og fellt þær niður.³

Varðveislu annarra fornra lofkvæða íslenskra er þann veg háttað að ekki verður neitt vitað með vissu um stíl lokavísna. Víst er að óskháturinn *njóti*(ð) kemur ekki fyrir í þeim vísu sem útgefendur hafa talið líklegar lokavísur. Hins vegar finnast þar dæmi um góðar óskir og kristilegar fyrirbæni. En að lokum má minna á tvær lokavísur Völsungakviðu (Helga kviðu Hundingsbana I), þar sem valkyrjan Sigrún hyllir unnusta sinn Helga með óviðjafnanlegum glæsileik. Þar er komið í heim hetjukvæða Eddu.

³ Í fornri ritgerð um skáldskaparmál, *Las Leys d'Amors*, eru m.a. fyrirmæli um form og efni lokavísna; sjá Chantal Phan, *La tornada et l'envoi: fonctions structurelles et poétiques*. Cahiers de civilisation médiévale. Tome XXXIV. 1991.